
УДК 811.161.2'38

Андрій Даниленко
Pace University, New York

ГАМЛЕТ, ГЕМЛЕТ ЧИ ГАМЛЕТ: КУЛІШІВ ШЕКСПІР У КРИТИЦІ ГАЛИЦЬКИХ МОВОТВОРЦІВ

Стаття присвячена перекладам творів Вільяма Шекспіра, зробленим Пантелеймоном Кулішем 1882 р., та їх реценції галицькими мовотворцями. Кулішеві переклади розглядаються в контексті системи мовознавчих та історіософських поглядів Пантелеймона Куліша.

Ключові слова: Шекспір, галицькі мовотворці, кулішівка, високий стиль, регіональний варіант української літературної мови, загальноукраїнський стандарт.

1995 р., покликаючись на радянське видання Шекспірових творів українською мовою 1984—1986 рр., О. Лучук ствердила, що “для сучасного читача П. Куліш як перекладач В. Шекспіра не існує” (! — А. Д.), додавши, що, мовляв, “це має виправдання в тому, що Кулішеві переклади тепер належать більше до сфери історико-літературної” [19: 372; 5: 55-164]. Загальникова, бо не бере до уваги, зокрема, суспільно-політичних обставин появи Шекспірових творів українською мовою за радянських часів, заява О. Лучук є далеко не випадкова. Саме через це у пропонованій розвідці ми спробуємо довести, що наведена оцінка Кулішевих перекладів Шекспіра є укорінена в місцевій — умовно кажучи, галицькій — традиції в потрактуванні, за словами О. Лучук, “Кулішевого аспекту української Шекспіріани” [19: 372]. Як ми покажемо, підвалини цієї традиції були закладені деякими провідними діячами, передусім, народовського руху в Галичині після появи “тому першого” Шекспірових творів у перекладі Куліша 1882 р., хоча негативне ставлення до Куліша

© А.І. ДАНИЛЕНКО, 2015

сформувалося було раніше під впливом “позалітературної” культуртрегерської настанови провідних українофільських чинників Галичини [36: 6-16; 9: 354-363; 24 I: 412-413].

Щоб довести цю тезу, ми пропонуємо спочатку подивитися на передісторію Кулішевих перекладів 1882 р., що зможе пояснити характер запізнілої реакції на появу перекладів Куліша вже по його смерті, а отже, і стереотипне галицьке тлумачення Кулішевої мовотворчості, зокрема в царині “української шекспіріани”.

“Народе без путя, без чести і поваги”

Розчарований рецепцією своїх творів в Галичині наприкінці 1870-х рр., а також складнощами у стосунках із тамтешніми народовцями, Куліш заходився біля перекладу творів Шекспіра — “Гомера новосвіту”, — немовби шукаючи в цьому свого роду творчого прихистку. Утім, зацікавленість Шекспіром не була випадкова, бо вже 15 квітня 1843 р. у листі до М. Юзефовича Куліш написав про свою радість від купівлі 12 випусків Шекспіра у російському перекладі Н. Кетчера [17 I: 16]. А вже в грудні того самого року Куліш похвалився у листі до того самого респондента, що він завершив прискіпливе вивчення творчості Гомера, Данте і Шекспіра [Там само: 65]. Проте найцікавішим, з цього погляду, видається лист Куліша від 30 березня 1857 р. до наддніпрянського мецената Г. Галагана, який на той час підтримував фінансово більшість Кулішевих задумів. Переклавши першу пісню з Байронової “Чайльд-Гарольдової мандрівки”, Куліш написав своєму прихильникові, що у нього склалось було враження, буцімто “у світі нема московської мови, а є лише англійська та наша”; а тому для того, “щоб виробити форми змужичалої нашої мови на послугу думки вселюдської”, він замислив перекласти українською Шекспірова “Гамлета” вкупі з творами Шіллера, Гете й Скотта [40: 349].

Утім, залишається-таки нез’ясованим, наскільки Кулішів задум перекласти “Гамлета” був на той час серйозним. Річ у тім, що вже на початку 1860-х рр. Куліш міг змінити свої плани. Зі спогадів О. Кониського довідуємося, що Куліш під час своєї зустрічі з полтавською громадою у травні 1860 р. відмовився робити майбутню “Основу” винятково україномовним часописом, оскільки українська мова на той час ще не була, за його словами, достатньо вироблена. Коли ж О. Кониський висловив побажання, щоб хтось нарешті почав перекладати Шекспіра, Куліш зазав’язався й сказав, що Шекспіра українською мовою прочитають хіба наші правнуки [45: 53]. Як припустив пізніше Я. Гординський, усі ці суперечливі свідчення вказують на те, що Куліш міг почати працювати над перекладами Шекспіра ще в другій половині 1870-х рр., хоча Куліш був захоплений генієм Шекспіра ще з молодечого віку [5: 57].

Цікаво, що допіру 1876 р. Куліш уважав, що за винятком, можливо, невеликого числа західноєвропейських авторів та Святого Письма “переклади стирають з української мови оригінальність, і література сим

робом не піде й ступня наперед” [1: 188]. Щоправда, в листі від 27 березня 1881 р. Куліш сповістив І. Пулюя про свою працю над перекладом “Короля Ліра”, а також бажання продовжувати перекладати Шекспіра, трактуючи твори великого британця як “бич на земляцьку некультурність” [13: 38]. Справді-бо, як слушно зазначив Є. Нахлік, у перекладах Шекспіра Куліш убачав не тільки мовно-літературну, а й морально-виховну, національно-повчальну мету [24 II: 266]. Тож не випадково в листі від 26 серпня 1881 р. до О. Барвінського Куліш нашкодував своє бачення ролі Шекспіра у вихованні українського народу й умістив на додаток “молитву” до Шекспіра, яку хотів надрукувати на початку тому своїх перекладів з Шекспіра. Оприлюднена, натомість, у поетичному збірнику “Хуторна поезія” того самого року, що й перший том Шекспірових перекладів 1882 р., ця молитва набула ознак культурницького маніфесту нового типу [32 I: 254-255; 13: 38-39]: “Коли б Шекспір зробився читаннем любим, се отверезило б нашу літературу мизерну і дало б їй крила”, а сам народ позбувся б “варварства”, “козацької волі дикої” й “безумного гайдамацтва” [1: 203]. У поезії “До рідного народу” Куліш висловився ще дошкульніше щодо свого народу “без путя, без чести і поваги”, адже постав він з “паниць, сіпак і розбишак”. На щастя й на диво, цей народ зберіг-таки “прапращурівське слово”, за допомогою якого Куліш замірявся повернути своє земляцтво на культурний шлях [32: 255]. Саме Шекспір, “батько усім народам рідний”, міг прислужитися у перекладах старорущиною цій великій справі.

Таке розуміння ролі Шекспіра на українському ґрунті з’явилося в Куліша після студій над творами харизматичного німецького історика й літературознавця Георга Готтфрида Гервінуса. Він, зокрема, уславився своїм чотиритомовим дослідженням Шекспірових творів, яке після появи у 1849—1852 рр. передруковувалося кілька разів. Куліш був у захваті від Гервінусового потрактування особистості й творів Шекспіра, який, згідно з німецьким істориком, був генієм, що стояв над усіма партіями та забобонами, будучи моральним проводирем усього людства [51 I: 1-14]. Готуючи перший том перекладів Шекспіра до друку, Куліш навіть написав до нього спеціальну передмову під назвою “Як велико цінують Шекспіра німці”. Загалом, це було докладне переповідження Гервінусових ідей, щоправда, із натиском на їх важливість для освіти українського народу. Оскільки тексту не пощастило потрапити до видання 1882 р., Куліш подав його до редакції журналу “Світ”, на чолі якого стояли І. Франко та І. Белей. Як і слід було очікувати, редакція цієї статті не надрукувала, адже, мовляв, Куліш не був обізнаний із сучасною літературою, бо Гервінус був на той час уже застарілим [38 II: 21-22; 19: 375]. При цьому І. Франко навіть не зазначив, що, переробляючи Гервінуса, Куліш спирався на російський переклад цієї праці пера К. Тимофєєва, найімовірніше її другого видання 1877 р., хоча досить подивитись на наведене паралельне місце у перекладі Куліша та К. Тимофєєва порівняно з оригіналом:

Куліш	Тимофєєв
Нехай не думає хто небудь сліпуючи або туманіючи, що <i>такий</i> поет и <i>такий</i> фило-соф проявились між <i>таким</i> народом через якийся простий случай. <i>Той самий</i> народ-ний дух, той самий практичний, діловий, житейський розум, що создав и се госу-дарство и сю народню свободу, той же са-мий дух чи розум породив и сю премудру поезію, и сю повну досвіду философию [3: 170].	Да не подумаетъ кто-нибудь въ своемъ ос-лѣпленіи или тупоуміи, что простой случай забросилъ <i>такого</i> поэта и <i>такого</i> философа въ среду <i>такого</i> народа! <i>Одинъ и тотъ же</i> народный духъ, одинъ и тотъ же практи-ческий, дѣловой житейскій смыслъ, кото-рый создалъ и это государство, и эту на-родную свободу, породилъ и эту житейски-мудрую поезію и эту, исполненную опыта, философию [44 I: 14].

Denn Niemand sei so voll Wahn und Thorheit zu glauben, daß jene so beschaffenen Dichter und Philosophen irgend ein Zufall in dies so beschaffene Volk hineingeworfen habe! Ein Volksgeist, derselbe praktische tüchtige Lebenssinn, der diesen Staat und dieser Volksfreiheit geschaffen hat, hat auch jene lebensweise Dichtung und jene erfahrungsvolle Philosophie gestaltet [51: 11].

Утім, не згадана застарілість Гервінусового твору або й паралелізм у статті Куліша були справжньою причиною відмови І. Франка надрукувати Кулішеву статтю в журналі “Світ”. Для І. Франка як соціального демократа була назагал неприйнятною ідея суспільної злагоди й рівноваги, що її обстоювали Гервінус та Куліш під впливом творчості Шекспіра. Окрім цього, Куліш вибрав Гервінусів твір свідомо, незважаючи на його певну застарілість. Для перекладача важливою була ідея суспільної гармонії та поступу в інтерпретації Гервінуса в протиположності ідеї революційних змін у суспільстві в системі поглядів народовців та соціал-демократів. Недарма Куліш назвав Шекспірові твори “мирською Библиєю” [3: 171], погоджуючись з Гервінусом, що “стоїть він [Шекспір] вище усякого пересуду и духа партий, вище свого народу й свого часу” [Там само].

Одне слово, за допомогою Гервінусової теорії Куліш виробив і собі план поступового, а не революційного окультурення українського народу за допомогою творів Шекспіра. Такий підхід укупі з “дивовижною” як на галицьких читачів мовою Куліша в його перекладах Біблії й Шекспіра заходив у протиріччя з програмовими засадами галицьких періодичних видань, що їх видавали місцеві народовці або соціал-демократи. Чи не було це, зокрема, однією з причин того, що Кулішеві переклади Шекспіра були приречені стати надбанням історії мало не тієї ж митті, як вони з’явилися друком [22: 179]?

Досить згадати у цьому місці дошкульну й багато в чому не виправдану критику як історіософських, так і мовознавчих поглядів Куліша у передмові І. Франка до Кулішевого перекладу “Чайльд-Гарольдової мандрівки” 1905 р.¹ З-поміж інших гріхів “ділетанта-історика”, І. Фран-

¹ Нагадаймо, що за редакцією І. Франка були надруковані такі Кулішеві переклади, як-от: “Гамлет” — 1899 р., “Приборкана гоструха”, “Коріолян”, “Макбет”, “Юлій Цезар” — 1900 р., “Ромео і Джульєта”, “Антоній і Клеопатра”, “Багацько галасу з нечевля” — 1901 р., “Міра за міру” та “Король Лір” — 1902 р. (див. Кирилюк Є. Бібліографія праць

ко назвав хибне розуміння Кулішем козащини та гайдамаччини, що ґрунтувалося на “апріорних ідеях” та “бесплодних” і “шкідливих” поглядах на українську історію [37: 5]. Згідно з І. Франком, перекручена історіософія Куліша позначилась і на його перекладах, які, буцімто, були основані на “хибнім розумінні української мови”; через це, мовляв, Куліш відцурався також “живої української людської мови” [Там само: 6]. Чи не найбільшим гріхом ув очях І. Франка була штучна староруська мова Куліша “з ніби архаїчним, а насправді церковним та москвоцьким забарвленням”; будучи застосована у перекладах, ця мова, буцімто, виходила у Куліша “неповертлива, дубово-схоластична, наївна і власне малоподібна до вірного передання оригіналу” [Там само]. Через це переклади Куліша, на Франкову думку, вже були кількома роками по його смерті незрозумілі для історика літератури, а отже, якщо згадати присуд О. Лучук, стали явищем “історико-літературної сфери”.

Загалом, І. Франко був упередженим у своїй оцінці Кулішевих перекладів як Святого Письма, так і Шекспіра [9; 24 I: 268]. Утім, він змушений був відзначити деякі позитивні риси Кулішевої мови порівняно з іншими перекладами Шекспіра, зробленими, зокрема, П. Свенціцьким 1865 р. та М. Старицьким 1882 р. Скажімо, у передмові до перекладу Кулішевого “Гамлета” І. Франко визнав його “незвичайно вдатним і гарним”; цим перекладом, писав він далі, Куліш відкрив “перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різнородністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга” [39: 21]. Критик підсумував, що “Куліш — перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів” [Там само: 20]. Не випадково, немов продовжуючи цю аргументацію, ствердив Ю. Луцький, переклади Куліша, під оглядом їх мови, ще й досі залишаються неперевершеними порівняно з перекладами, зробленими як його попередниками, так і сучасниками.

З огляду на суперечливу Франкову оцінку Кулішевих перекладів, є всі підстави припустити, що негативне ставлення до мовотворчості Куліша з боку тогочасних та й сучасних галицьких критиків зумовлене передусім позамовними чинниками.

“Напушистый стиль и неприродна бесѣда новѣйшой еры Кулѣша”

Уже перше видання Кулішевих перекладів Шекспіра 1882 р. спричинило хвилю негативних відгуків. Першою ластівкою стала анонімна рецензія на Кулішеві львівські видання у часописі “Зоря”, хоча було ясно, що її автором був Омелян Партицький, колишній, до речі, ідеологічний споборник Куліша.

П.О. Куліша та писань про нього. — К., 1929. — С. 59—60). За словами удови, Ганни Барвінок, Куліш переклав як мінімум ще дві комедії Шекспіра — “Венецький купець” та “Цимбелін”, які через її недогляд зникли по смерті чоловіка [28: 77].

Рецензія була упереджена загалом і в деталях [18: 28]. Передусім, О. Партицький піддав під сумнів саму ідею перекласти українською мовою всі Шекспірові твори. По-перше, на його думку, не всі вони були варті перекладу. По-друге, Куліш, мовляв, уславився тим, що він звичайно не завершував своїх грандіозних планів [26: 328]. Закиди ж щодо самої мови перекладів видавалися досить наївними. О. Партицькому не сподобались “напушустий стиль” та “неприродна” мова перекладача, який надавав перевагу поодиноким словам та виразам на кшталт *вельми, фортуна, ясувати* та *ехидний* та “незносним кованим” іменникам на *-нне*, пор. *свідкуванне*. У деяких місцях О. Партицький навіть угледів перекладацькі хиби, тому він запропонував кілька власних перекладів відповідних місць:

П. Куліш	О. Партицький	У. Шекспір
<i>а розум слухає гайного часу</i>	<i>а дотепь (розумь) полягає на выборѣ часу</i>	<i>And wit depends on dilatory time</i>
<i>чи шваба чи вдача — се щастя військове</i>	<i>чи гараздѣ чи лихо — це щасте воєнне</i>	<i>Now good or bad — 'tis but chance of war</i>
<i>О, обернимо в лад се пересерде!</i>	<i>закѣнчѣмъ по людски сю зваду</i>	<i>[Nay] we must use expostulation kindly</i>
<i>Ні не одна ласота с такої красоти на думці в мене (Ш, 70, 178, 279, 223)</i>	<i>Менѣ не тільки роскоши на думцѣ, котрі приносить так велика краса [Там само]</i>	<i>I propose not merely to myself the pleasures, such a beauty brings with it (Sh., 1112, 313, 340, 326)</i>

Понад усе О. Партицький нарікав на лексичні “анахронізми”, нав'язні, зокрема, козаччиною, на зразок *отамання*, а також звичайні текстуальні недоречності, як-от: *очортіти, карбованець, неапольська костюда (гостець*, за рецензентом), нарешті *юхта* [Там само: 329], пор. *юхт, юхта* у словнику Є. Желехівського [54 II: 1110]. Особливо О. Партицькому не сподобались “чудацькі” слова на кшталт *бронна* замість *брама*, *хвір* замість *хвороба*, *почеськи* замість *чесно*, а також *підзори* (= *підозри*), *прияцтво* (= *приязнь*), *иступленне* ‘радісне упоєне’, *улика* (= *доказ*) тощо [26: 328].

На думку рецензента, Куліш “заплюгавив” мову багатьма чужими словами, наприклад, полонізмами *кгалантний, впреймость, натхненне, цивільний* (= *чемний*), *бдію* та іншими “варваризмами” на зразок церковнослов'янського слова *алканне* [Там само]. Окрім цього, Куліш, мовляв, порушив правила української мови, запроваджуючи дивні форми на зразок *чарі* замість *чари*, що, із сучасного ареального погляду, може відбивати інший діалектний тип [20: 57]; пор. так само *дожу* (клич. відм.) замість *доже, досіг* (чол. р. мин. ч. одн.) з аналогічним *і* замість *досяг* [26: 329], пор. морфологічно зумовлений *і* в повноголосих формах на зразок *волік* [43: 774-775].

Нарешті, з-поміж фонетичних рис Кулішевої мови О. Партицькому були не до вподоби якщо не “фальшиві”, то “підозрілі” наголоси, яких годі було знайти у відомих йому українських говірках, зокрема *од ф́алши до фалши́, воспітали, перевага́, другé* тощо [26: 329]. Понад усе драгувала рецензента Кулішева “фонетична правопись” (*кулішівка*), точніше, як він заявив, її фактичний брак, оскільки кожне друге слово було писане Кулішем по-іншому “по недостатку філологічного знання” перекладача [Там само]. Ба більше, фонетичний правопис, мовляв, існував на Русі здавна, а далеко послідовніше використовувався в Галичині, зокрема М. Шашкевичем. Отож, т. зв. *кулішівки* взагалі не існувало і не могло існувати, якщо не брати до уваги “безсмыслої, неоднотайної, запутаної правописи” у Кулішевих перекладах [Там само].

Певна річ, переклади Куліша не були ідеальними, особливо з погляду їх відповідності оригіналові, а також, можливо, й використання фонетичного правопису. Але останній, будучи зумовлений збалансованим співіснуванням давнього мовного демократизму з консервативною писемною традицією, пройшов кілька етапів розвитку у творчості Куліша². Усі менші закиди О. Партицького були поверховими й суперечливими, адже критик не зміг розглянути Кулішеві переклади в контексті формування загальноукраїнського літературного стандарту, над яким Куліш працював наприкінці 1870 — початку 1880 рр. Мало не всі закиди О. Партицького ґрунтувалися на регіональних прескриптивних засадах, які обмежували орієнтири в розвитку не тільки загальноукраїнського літературного стандарту, але й самої галицько-руської мови. Якщо спробувати узагальнити, то критикові йшлося не про об’єктивне з’ясування якостей перекладу, а про компрометацію його автора [41: 65]. Як слушно зазначив 1968 р. Г. Кочур, рецензію О. Партицького слід розглядати як вираз незадоволення, спричиненого політичною діяльністю Куліша [16: 30]. Додаймо, що конфлікт Куліша з молодими народовцями, зокрема О. Партицьким, мусив відіграти певну роль у виробленні й збереженні аж до сьогодні негативного ставлення галичан до Кулішевої мовотворчості. Відомо-бо, що наприкінці 1860-х — на початку 1870-х рр. П. Куліш мав з галицькими українофілами кілька прикрих суперечок, передусім фінансово-видавничого характеру, які з бігом часу переросли в особисту неприязнь. Це стосувалося, передусім, періоду співпраці П. Куліша з О. Партицьким, Н. Вахнянином та братами Барвінськими у виданні часопису “Правда”, в якому П. Куліш виступав як співредактор та активний дописувач [31: 76-93; 2: 165-240]. Утім, ніде правди діти, його розрив із співвидавцями можна пояснити почасти вдачею самого П. Куліша, чий патріотизм укупі із зятятістю й педантизмом у справах непринципових частогусто спричинялися до непорозуміння з однодумцями [25: 263].

² Докладніше про особливості та періодизацію правопису Куліша див.: Даниленко А. “Пиши як мовиш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису [8].

“Мова тих перекладів зовсім не є взірцева”

Критичне ставлення до Кулішевої мовотворчості, замішане спочатку на особистих непорозуміннях Куліша з його колишніми однодумцями в Галичині, ба й поза її межами³, набуло загально регіонального характеру й збереглося до сьогодні. Докладну ревізію сучасної регіональної оцінки мовної програми Куліша, відбитої, зокрема, в його перекладах, ми залишимо до наступного разу. Зазначмо лише, що деякі сучасні автори пропонують поверхове потрактування Кулішевих спроб виробити альтернативний стандарт української літературної мови [10: 97-99], не схожий ані на нову наддніпрянську літературну мову, посталу під впливом І. Котляревського та його епігонів на народноговірковій основі з бурлескно-рустикальним забарвленням, ані на галицько-руський варіант, що часто-густо мав вияв мішаного (славено-русинського) гібриду — язичія [11: 533-535; 48: 59-74]. Звідси, ймовірно, такий дещо сумнівний присуд Кулішевої мовотворчості, що його запропонувала Г. Мацюк: “На жаль фонетичні, словотворчі, лексичні і синтаксичні особливості мови перекладів Куліша знизили високу мову Шекспіра “до надто грубої буденщини”. Новаторство Куліша витворювало негативну естетику слова: через забезпечення номінативних запитів засобами церковно-слов’янської лексики або зукраїнізованими церковними словами, через власні словотвори — усе це в цілому не збагатило виражальні можливості галицько-руської мови” [21: 122].

Варто навести протилежний погляд харківських мовознавців О.Г. Муромцевої та І. В. Муромцева на внесок Куліша в розвиток української літературної мови. Названий “оновлювачем і творцем української літературної мови”, Куліш, на їх погляд, “своєю творчістю сприяв інтелектуалізації української літературної мови, внісши до неї значну кількість слів з абстрактним значенням, збагативши семантику

³ У цьому зв’язку варто згадати критику наддніпрянця М. Костомарова, який у своєму відомому огляді літературної діяльності Куліша зупинився на його перекладах Шекспіра в контексті розвитку української літературної мови в обох історичних частинах України [15: 221-234]. Загалом, у цій статті він повторив свої думки щодо “мужицької” природи малоросійської мови та недоцільності перекладів світових творів для обмеженого розвитку цієї мови, що їх він висловив у своїй програмовій статті про завдання українофільства [14: 886-900]. В огляді 1883 р. він нагадав, що іншого, окрім просто-народного, суспільства малоросійського не існувало, а отже, малоросійська література могла бути лишень просто-народною — тож навіщо перекладати Шекспіра на Наддніпрянській Україні, де “кожний малорос” міг прочитати цього автора в російському (загально-руському) перекладі, оскільки знав цю мову нарівні з малоросійським наріччям? Натомість “південно-руське наріччя” на землях Австрійської імперії мало зовсім інший статус, оскільки ним розмовляли мільйони українців. Тому, буцімто, переклади Куліша можуть здатись малоросу “неприродними”, “штучними” й “кованими”, тимчасом як галицькому читачеві вони мусили бути до вподоби [15: 223-224]. У своїй передбаченні реакції галицьких читачів на Кулішеву мову М. Костомаров помилився. Про глибину тогочасних непорозумінь галицьких українофілів із Кулішем він не міг навіть здогадуватись.

відомих слів, розширивши їхні фразеологічні зв'язки. [...] Куліш збагатив нашу мову значною кількістю європеїзмів і цим самим підніс її загальнокультурний потенціал” [23: 16]. Отже, навів не так протилежні погляди, як цілком не сумісні оцінки Кулішевої мовотворчості. У Г. Мацюк — регіонально зорієнтована — “льокальна” — інтерпретація, тимчасом як з боку О.Г. та І.В. Муромцевих — загальноукраїнський, хоча й з надміром позитивно забарвлених епітетів, підхід, взорований своєю чергою на синтетичних поглядах Куліша.

Якщо уважно придивитись до висновку Г. Мацюк, то він видається немов непосредньо нав'язаним критичними інвективами І. Франка та Я. Гординського з його статті 1928 р. про Кулішеві переклади Шекспіра. Зокрема, немов наслідуючи О. Партицького, Я. Гординський убачив у неконсеквентних написаннях “змагання до фонетичного правопису, тобто пиши, як чуєш, без огляду на етимологію чи традицію”, пор. *ис кишені, из роду, озьде* тощо (Ш, 9, 10, 23) [5: 61]. З авторової оцінки випливало, що Куліш зовсім не розумівся на проблемах орфографічних, хоча проблема фонетизації українського правопису в перекладах Куліша видається набагато складнішою, особливо у середній період розвитку *кулішівки*. Окрім усього іншого, з погляду мовної системи, Кулішеві написання засвідчують мало не послідовну нейтралізацію дзвінких перед шумними, що зумовлене фонематичною системою дзвінкості, яка замінила систему напруженості в західних і південно-західних діалектах [8: 47; 47: 188-192]. Тож Куліш у таких написаннях є послідовним новатором, який орієнтується не на східну, а радше (південно-)західну діалектну підоснову нової орфографії.

Я. Гординський вирішив поминути увагою те, що Куліш після появи у 1869 р. свого перекладу “Пентатевха” почав уживати середньоукраїнський диграф *кз* замість латинської літери *g*; остання поруч із відбиттям “світлого” *l'* у західноєвропейських запозиченнях була звичайною на той час у галицькій практиці, зокрема у першому перекладі українською мовою “Гамлета”, надрукованому Павлином Свенціцьким (псевдонім — Павло Свій) 1865 р. у Львові, пор. *норвегский, Гамлетъ, Клявдій* (Свій, 36)⁴ й т. ін. поруч із *Гамлетъ, Клавдій* абощо в автографі Кулішевого перекладу (Г/К, 2), старанно виправленими І. Франком на західноукраїнський

⁴ Переклад П. Свенціцького, поляка з походження, але родом з України, був таким невдалим, що сам перекладач увірвав друк перекладу вже після першої дії. І. Франко так само висловився негативно про цей переклад, зроблений з польського оригіналу, написавши, що вірш “в тім перекладі справді такий непоетичний, що проза була б ліпша” [39: 18]. З лексичного погляду, це мішанка польських запозичень із численними розмовними та регіональними формами, з обмалю церковнослов'янізмів, пор. типово галицькі лексеми *овшем, морд, вандрівка, масстатичний, вонтптити* тощо (Свій, 137, 138, 40, 41); деякі з них не зафіксовані у словниках Є. Желехівського [54] та Т. Витвицького [29]. 3-поміж локальних діалектизмів можна назвати *теперки, нинькі, тутки, всенька* (Свій, 38, 138, 134). Цікаво, що схожі форми вживав Куліш у своїх ранніх перекладах (перекладах) книг Старого Заповіту.

копил у виданні 1899 р.: *Гамлет, Клявдій, Ляерт, Англійські послы* й т. ін. (К/Ф, 2). Цікаво, що схожі виправлення були зроблені І. Франком і в рукописі перекладу “Гамлета” Ю. Федьковича, підготовленому до друку в його “Драматичних перекладах” у 1902 р. З-поміж інших, до речі, нечисленних порівняно з Кулішевим перекладом, виправлень І. Франко запровадив у деяких випадках написання зі “світлим” *l*, передусім в імені головного героя трагедії, пор. *Гамлет* (Ф/Ф) проти *Гемлет* у Ю. Федьковича (Г/Ф)⁵. Цікаво, що сам Ю. Федькович був не зовсім послідовним у віддаванні цього звука у своєму “Гемлеті Віліяма Шекспіра”, пор. *Ляерт* т *Клавдій* (Г/Ф) і *Лаерт* та *Клавдій* [! — А. Д.] у редакції І. Франка (Ф/Ф), що відрізняється від його виправлень цих самих лексем у виданні Кулішевого “Гамлета”. Здається, правописні виправлення І. Франка у Кулішевих перекладах навряд чи були зумовлені, як припустив Я. Гординський, винятково “кращим почуттям мови, ніж у Куліша”. Для останнього віддавання “світлого” *l* та задньоязикового *g* залежало від давненості відповідної лексеми, пор. *лямпа*, вживана Іоаникієм Галятовським та Памвою Бериндою, у Кулішевих перекладах Святого Письма.

Передавання англійського імені *Hamlet* українською мовою стало, як ми бачимо, свого роду лакмусовим папірцем у перекладацькій стратегії літераторів з різних регіонів України. Не випадково, М. Старицький, якого довший час цькували за вживання кованих і просторічних форм у його перекладі “Гамлета”⁶, надав перевагу поширеному на підросійській Україні написанню *Гамлетъ*, пор. так само *Клавдий* без “світлого” *l*, а також відсутність задньоязикового *g* у чужих формах на вірсець *норвег*, *пролог*, *Виттенберг* проти узвичаєного написання давнього запозичення *кгвалтовний* (Г/С, 9, 10, 23, 103). Пізніше у своєму перекладі “Король Лір” 1897 р. Панас Мирний дотримувався того са-

⁵ Загалом, ставлення І. Франка до Федьковичевого перекладу видається двозначним. З одного боку, І. Франко визнав, що літературна вартість цього перекладу “дуже не висока”. З другого боку, Кулішів переклад, на його думку, був-таки бідніший на лексику та більше “шаблонний”, тимчасом як переклад Ю. Федьковича був колоритніший, хоча й менш докладний, “хроровитий” та “невироблений” [38: VIII-X]. Така непевна Франкова оцінка Кулішевого перекладу та його мови не викликає здивування, якщо пригадати його критичне ставлення до Куліша як письменника та суспільного діяча, див. [9].

⁶ Якщо не брати до уваги нищівної рецензії в чорносотенному київському часописі “Киевлянинъ”, до критики цього перекладу долучились представники загальнодемократичних та властиво українофільських кіл. Наприклад, відомий літературознавець М. Петров уже перші переклади М. Старицького критикував за безліч провінціалізмів, полонізмів, германізмів й “невдало укованих слів”, чий значення спантеличували, на його погляд, читачів [27: 448-455]. Загалом, М. Петров мало не слово в слово повторив закиди, висловлені В. Горленком у його огляді українських видань за 1882 р. [6: 353-370]. Однак жодний з критиків не зміг навести переконливих аргументів на користь своїх закидів. Сам М. Старицький, здаючи собі справу з недостатньою виробленістю української літературної мови, свідомо використовував задля стилістичного ефекту такі діалектні форми, як *постоли* та *патериця* поруч із *парадокс* і *терраса*, про що він написав у передмові до свого перекладу [30: 1-5].

мого південно-східного морфофонологічного типу, в якому немає місця задньоязиковому *g* [46: 33-56]. Досить навести такі форми, як *Бургундія, Галія, Глостер, Регана* з перекладу Панаса Мирного (М, 1), в яких Куліш у своєму перекладі “Короля Ліра” послідовно відбивав задньоязиковий звук за допомогою двографа, пор. *Буркгундія, Кгалія, Кглостер, Рекгана* проти *Бургунд(и) (Л/К, 1 зв., 2 зв.)*.

З-посеред інших дошкульних місць у Кулішевих перекладах Я. Гординський назвав використання афери (пор. *недалечко 'д або д' Отелла* в Ш, 53, 108), яка, щоправда, в певних випадках могла бути зумовлена Шекспіровим оригіналом, *я дам ёго тобі* (Ш, 108), пор. *I'll lay 't upon you* (Sh., 1121). Одна з північноукраїнських рис Кулішевої мови, афера була так само звичайною в його перекладах Біблії [8: 47; див. 4: 61], а також траплялась в інших взірцях книжної мови того часу, зокрема у творах Шевченка [43: 575].

Критика Я. Гординським морфосинтаксичних явищ у мові Куліша була мінімальною. Зокрема, на додаток до особливої прикметникової та займенникової форми жін. р. род. від. на кшталт *чесной* та коротких форм на зразок *рад* або *честен*, Я. Гординський навів три характерні дієслівні форми, як-от: наказовий спосіб на *-ите* (2 ос. мн.) та *-імо* (1 ос. мн.) на зразок *скажіте* та *ходімо*, “зложені форми *praeter*.” (у ґрунті речі — перфект) типу *вбачав еси*, а також часті випадки уживання *есть* [5: 62]. Зрозуміло, що цих явищ було замало, щоб їх обговорення могло вплинути на загальну оцінку мови Кулішевих перекладів, хоча граматичні явища відіграють чи не найбільшу роль у моделюванні мовостилю письменника, поготів такого, як Куліш.

У цьому зв'язку згадаймо вкрай негативне ставлення Я. Гординського до віддієслівних іменників на *-нне*, яких було, буцімто, забагато у Кулішевій мові на відміну від коротших (морфогічно простіших) форм, пор. *ошуканне, коханне, приключення* (мн.) проти *пригоди, розводу* (род. від.), *переступ* й т. ін. (Ш, 22, 30, 19, 12). Цікаво, що уживання таких віддієслівних іменників критикували представники етнографічного напрямку в українському мовознавстві часів Радянської України (Є. Тимченко, С. Смеречинський та О. Курило у своїх ранніх працях), що посередньо може свідчити про синтетичний характер мовостилю Куліша.

У своєму огляді Я. Гординський, щоправда, звернув особливу увагу на лексику Кулішевих перекладів, яка, на його думку, була переповнена (1) архаїзмами, (2) чужими словами, (3) вульгаризмами та (4) кованими словами [5: 61]. Утім, не все було так просто з такими словами в мові Куліша. Словництво у Кулішевих перекладах, хоч і могло видаватися місцями переобтяженим архаїзмами, вульгаризмами, запозиченнями та кованими формами, але було-таки зіструктуроване під певним стилістичним кутом зору. Усі шари лексики були підпорядковані архаїзації мови українського Шекспіра, що стосувалося передусім церковнослов'янзмів, які траплялися часто-густо у зросійщеному вигляді, пор. *жизнь, вертроград, сокровища, блаженство, преисподний, сонмища*

(Ш, 163, 12, 19, 51, 324). Церковнослов'янізмів у Кулішевих перекладах, справді, багато, адже вони були складовою частиною нового високого стилю Куліша, включно з його “еклезіастичним” варіантом. Навіть якщо церковнослов'янізми траплялися, на перший погляд, у “недоречних” контекстах, наприклад, у мові таких “прóстих” героїв, як Аякс у “Троїлі та Крессиді”, не можна погодитись, що вони уживалися “без якогось пляну” [5: 63]. Навпаки, Куліш уживав їх цілком свідомо задля створення нового високого стилю, в якому основну архаїзаційну функцію відігравали б церковнослов'янські лексеми, ба й у “російських шатах”, з огляду на велику кількість лакун у простомовній під основі літературного варіанта того часу.

Саме цим можна пояснити використання і властиво російських “варваризмів”, що їх треба було уникнути, на погляд Я. Гординського. Справді-бо, їх було забагато навіть порівняно з польськими або власне галицькими формами особливо в першому томі перекладів 1882 р., пор. *объяття, надежна страж* проти *брати під сторожу* (Ш, 15, 18, 22), пор. *чата* і *сторожа* (К/Ф, 4, 7); *стидно, доблесть, нельзя, хвастанне, плут* (проти польського *ошуст*), *простудитись, различатись, бішенство* абощо (Ш, 38, 42, 52, 271, 403). На перший погляд, до цих російських форм належить і *парус* (Ш, 41), хоча це радше східнослов'янське запозичення з грецької, що вживалось у тогочасному наддніпрянському стандарті, зокрема в Т. Шевченка⁷.

У деяких випадках такі російські “варваризми” мали певне стилістичне забарвлення, просякнуте малоросійським духом котляревщини, пор. з “Троїла та Крессиди”:

Пандар: Словами до́вгу не плáтять; дава́й їй діла́. Та вона́ знівечить тобі й діла́, як потре́бує слу́шної пра́ці. Як? Изно́в лиза́тись? Оце́ вонó, “во свиді́тельство чо́го, обі́дві сто́рони взаі́мно”.

Прóсимо до ха́ти. Пáйдú принесу́ сві́тло (Ш, 246)

Схожу гру російськими “варваризмами” (а також церковнослов'янізмами та зменшувально-пестливими формами) спостерігаємо, наприклад, у комедії Г. Квітки-Основ'яненка “Шельменко, волосний писар”:

ШЕЛЬМЕНКО: Ось і я тутечка-здесечка! А! здоров, здоров, благоприятелю любезніший [...],

Севастьян Охрімович! Чи ще живенькі, здоровенькі хоч трохи? Жіночка, діточка?

ЧАРКОДУЄВ: Вашими молитвами всь благоденствуемъ (Шельменко, 222)

Що справді вражає у словництві Куліша — це вживання розмовних форм поруч із архаїчною лексикою, що, зрештою, відповідало стилістичному різнобарв'ю Шекспірових п'єс. Я. Гординський не був, здається, готовий прийняти найширший стилістичний діапазон у Кулішевих перекладах, що допускав використання таких “вульгаризмів”, як-от:

⁷ Про стилістичне навантаження цієї форми в перекладі О. Потебні з Гомерової “Одіссеї” та у творах Т. Шевченка див.: Даниленко А. Ще раз про високий стиль у Потебневім перекладі “Одіссеї” [12].

плескати, влизнути/улизнути, втокмачити, вгонобляти, зуздрити ‘зустріти’, нагибати, цмулити, розтринькати, задлятись, затуркати, рошовпати ‘зрозуміти’ та багато інших (Ш, 14, 17, 28, 52, 53, 59, 76, 77) [5: 64]. Такі слова, на переконання Я. Гординського, надавали перекладу грубості, бо Куліш, мовляв, надуживав ними. Утім, останній аргумент не переконує — у цьому випадку важить не статистика, якої в огляді Я. Гординського годі шукати, а сама наявність таких форм поруч із іншими “вульгаризмами” або “варваризмами”.

Чи не єдина позитивна риса, що її вбачив Я. Гординський у мові Кулішевих перекладів, — вдале запровадження українських слів на позначення чужих військових звань, як-от *гетьман*, *отаман*, *наказний*, *хорунжий* проти *дворянин* (Ш, 114, 18, 44). Утім, на думку критика, використання в українському Шекспірі таких форм, як *козак* та *кіш* є недоречним, пор. *козаче* (Ш, 244) для англійського ‘*Sirrah*’ (Ш, 244, Sh., 331).

Загалом беручи, висновок Я. Гординського щодо мови Кулішевого Шекспіра 1882 р. був не дуже втішним, адже “Куліш був у своїх перекладах Шекспіра доволі неперебірчивий у мові, він за мало користав із свого великого знання народної мови і за часто піддавався чужим впливам або просто поступав самовільно. Тому мова тих перекладів зовсім не є взірцева і не може ніяк дорівняти блискучій мові оригіналу” [5: 67]. Щоправда, Я. Гординський спробував-таки пояснити місцями грубий та етнографічний, а місцями й занадто високий Кулішів стиль. Справді-бо, Куліш був великим знавцем української мови, який багато чого навчився у своїх попередників. Але він, мовляв, не міг запровадити те, чого так бракувало ще в українській мові того часу, — “термінології наукових висловів”. Це могло, на думку Я. Гординського, бути причиною того, що Куліш удався до вживання численних чужих слів, а надто запозичень із “церковщини” та словництва російської термінологічної школи, послідовником якої він, буцімто, був [Там само: 9].

У цьому місці можна запитатись — а чому галицькі критики, зокрема Я. Гординський, так заходилися критикувати Кулішів мовостиль? Одним із імовірних пояснень може бути цілком регіональний *Sprachgefühl* у Я. Гординського, історично зумовлений нормалізаторською практикою його попередників, які не поділяли суспільно-культурних, зокрема й мовознавчих, поглядів Куліша. Утім, реакція Я. Гординського на переклади Куліша була запізнілою, адже на той час в обох частинах України переміг, хоча й з деякими відмінностями, популістський погляд на розвиток української літературної мови [11]. Саме через це мовна палітра Кулішевих перекладів могла здатися наприкінці 1920-х рр. Я. Гординському надто штучною. Річ у тім, що молодий галицький письменник і митець не спромігся розгледіти у Кулішеві мовотворчості цілком оригінального підходу до нормалізації української літературної мови.

Так чи так, але критика Я. Гординського, як і його попередників, хоча з інших причин, була недостатньо обґрунтованою, ба й несправедливою. Досить згадати ще й інший аргумент, який нічого спільного

не мав із синтетичним характером Кулішевої мовотворчості [42: 32-33]. Я. Гординський згадав у цьому контексті “гордовитий і неуступчивий характер Куліша”, що міг був відбитися на мові Кулішевих перекладів “своєрідним націоналізуванням церковних чи російських слів, окремим вибором звуків та форм і декуди незвичайним добором слів”. Утім, наскільки власна вдача Куліша вплинула на його мову — важко сьогодні сказати.

“Сила і достоїнство изобразительного кгенія”

Щоб пояснити незвичайне, із сучасного погляду, сполучання у Куліша вульгаризмів, архаїчних (церковнослов’янських та книжних) виразів, а також росіянізмів разом із власне народнорозмовними елементами, запозиченими з різних українських діалектів, варто мати на увазі, що вся ця мішанина була зумовлена кількома чинниками. Передусім, треба пам’ятати про багатостильову мову самого Шекспіра. Укупі з Гервінусовим тлумаченням творчості британського драматурга вона могла безпосередньо вплинути на Куліша, якого, попри деякі суперечливі й непослідовні творчі кроки, слід сприймати як одного зі справжніх провісників сьогочасного загальноукраїнського стандарту літературної мови. Тому очевидно, що Кулішів мовостиль різуче відрізнявся від “прогалицької” позиції І. Франка, який пропагував множинність “літературних хуторів”, тобто регіональних варіантів української мови [35]. Така позиція, на думку Ю. Шевельова, “практично була безплідна” [42: 53].

Саме в такому ракурсі й варто дивитись на програмову передмову Куліша до першого тому українського Шекспіра, написану немов у відповідь майбутнім критикам його перекладів, передусім з-поміж галицьких нормалізаторів мови:

У нашому перекладі, круто позагинані лайки и грубиянські жарти, котрими Шекспір, яко великий художник, вітніює в себе пречисте и ніжне, поперекладавано так, як воно стоїть у британському оригіналі. [...] У Шекспіровій мішанині божественної поезії серця людського з гидкою прозою людської бессердечности вбачали моральню неспромогу віку ёго и хибу ёго творчества. Ми вбачаємо в ній переважливу над усіма поэтамисилу и достоїнство изобразительного кгенія (Ш).

Куліш перейняв контраст стилів у Шекспіровій мові та заклав його в підмурівок свого власного мовного варіювання, яке живилося ідеєю про множинність літературних традицій в історії української культури, починаючи від східнослов’янських часів Київської Русі. Особливо прикметним у випадку Куліша як представника наддніпрянської України є його бачення української мови та літератури в загальнооруському (східнослов’янському) контексті, що було, зрештою, ознакою тогочасної мовноідеологічної парадигми на підросійських землях [53: 519-561]. Можливо, це пояснює запровадження Кулішем великої кількості росіянізмів укупі з церковнослов’янськими та чужими формами, зокрема полонізмами, передовсім тими, що були здавна засвоєні на галицьких

землях. Історичний вимір мовної програми Куліша був так само скерований у майбутнє, чим зумовлена значна кількість новотворів, взорваних на традиційних східнослов'янських моделях, властивих не тільки українській, але й російській мовам.

Кулішева програма могла видаватись регіональним — як галицьким, так і деяким наддніпрянським — мовотворцям або проповідникам нової націоналістичної парадигми кінця XIX — початку XX ст. ідеологічно хибною. Судячи з його статті, цього погляду й дотримувався Я. Гординський, який услід за О. Партицьким шпетив Куліша за ковани слова й “орфографічну фонетику”, що разили галицького читача у його перекладах. Утім, коли придивитися до кованих слів і виразів, то деякі з них виявляються насправді книжними (слов'янськими) або розмовними російськими виразами. Оскільки їх не було в місцевому *язичії*, то вони, справді, могли сприйматись носіями регіонального варіанта української мови (койне), вживаного в Галичині та Буковині [52: 19-20; 34: 353-370], як штучні та, як мінімум, незвичайні⁸. До них можна віднести такі, як-от: *военищина, клянчить, побударажте* (наказ. сп. 2 ос. мн.), *жорсткі, провинність, прозірливість* (Ш, 10, 11, 15, 12, 28, 261). Дивно, що Я. Гординський вважав деякі застарілі форми на зразок *провадити* (= *говорити*) або запозичення на кшталт *вконтентування* (Ш, 181, 344) застарілими. Цікаво, що першої з цих лексем у значенні *verbum dicendi* немає в словнику Є. Желехівського [54 II: 767], хоча й трапляється в творах Захарія Копистенського та “Енеїди” І. Котляревського, а також у мові інших наддніпрянських авторів [33 II: 462; 7 II: 462]. Що стосується другої з наведених лексем, то вона видається типово галицькою, яка, хоча й не засвідчена у словнику Т. Витвицького, трапляється в словнику Є. Желехівського [54 I: 363]. У Кулішевім перекладі вибір цієї лексеми був зумовлений, здається, відповідною формою в тексті Шекспірової “Комедії помилок”:

КУПЕЦЬ: Бажаю вам **вконтентування**, пане. (Ш, 344)

I MERCHANT: Sir, I commend you to your own **content**. (Sh., 5)

Отже, попри критичне ставлення галичан до Куліша і його перекладів з Шекспіра, здається, є підстави вважати його за неперевершеного нормалізатора, радше синтезатора стилів, який майстерно експериментував різними мовними засобами, наявними на той час у “мало виробленій літературній мові” (М. Старицький). Це були як рідномовні, так і чужі елементи, запозичені з більш “просунутих” літературних мов. Коли провести паралель із його історіософськими поглядами, що ґрунтувалися на моделі та запитах демократично структурованого суспільства, Куліш у своїх Шекспірових перекладах запропонував перший “секулярний” варіант високого стилю в новій українській літературній мові. Цей

⁸ Критику сучасного “поліхуторянського” підходу до української літературної мови, зокрема в праці Л. Ткач, див.: *Danylenko A. Forward into the past, or how to particularize new standard Ukrainian* [49].

варіант мусив доповнити конфесійний варіант високого стилю, що його підвалини Куліш заклав у своїх перекладах Святого Письма⁹.

Кулішева візія “секулярного” варіанта високого стилю в новій українській літературній мові не була однією можливою на той час. Вона змагалася з іншими альтернативними мовними програмами, які в концентрованому вигляді були представлені й у перекладах Шекспіра, зроблених як сучасниками Куліша (М. Старицький), так і його наступниками (Панас Мирний, Леся Українка, І. Франко, М. Кропивницький). Однак наскільки мовно-перекладацьке новаторство Куліша вплинуло на цих письменників та їхній мовостиль — це вже тема іншої розвідки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Свій — Гамлеть. Данський королевичь. Переклав Павло Свій. — Нива. — 1865. — № 2. — 20 січня. — С. 36—42; № 4. — С. 52—56; № 5. — 20 лютого. — 69—73; № 7. — 10 марта. — С. 101—104; № 8. — 20 марта. — С. 117—120; № 9. — 30 марта. — С. 132—138.
- Г/ — Куліш П. О. Гамлет. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 18, № 37.
- Г/С — Гамлеть Принць данський. Пер. на українську мову М.П. Старицький. — Київ, 1882.
- Г/Ф — Гемлет Віляма Шекспіра. Перевів Ю. Федькович // Ін-т літератури НАНУ, ф. 58, № 84.
- К/Ф — Уїлліям Шекспір. Гамлет. Принц данський. Переклад П.А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями Др. Ів. Франка. — Львів, 1899.
- Л/К — Куліш П. О. “Король Лір”. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 18, № 39.
- М — Мирний Панас. Король Лір. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 5, № 232.
- Ф/Ф — Гамлет // Писання Юрія Осипа Федьковича / За ред. І. Франка. — Львів, 1902. — Т. 2 (2): Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича. — С. 1—173.
- Ш — Шекспірові твори з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том первий. Оттело. Троїл та Крессиди. Комедія помилок. — Львів, 1882.
- Шельменко — Квітка-Основ[']яненко Г. Шельменко, волосний писар // Твори Григорія Квітки-Основ[']яненка. — Львів, 1905. — Т. 2. — С. 203—261.
- Sh. — The Complete Plays and Poems of William Shakespeare. A New Text Edited with Introduction and Notes by William Allan Neilson and Charles Jarvis Hill. — [Northampton, Mass.], 1970.

1. Барвінський О. Спомини з мого життя. — Нью-Йорк, К., 2004. — С. 188.
2. Возняк М. Останні зносини П. Куліш з галичанами: (з додатком його листування з М. Павликом) // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. СХLVIII. — С. 165—240.
3. Возняк Т. Гервінусів “Шекспір” в очах П. Куліша // Збірник заходознавства. — К., 1930. — 169—176 (с. 170).
4. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську мову в 19—20 вв. // Український вільний університет. Наукові записки. — Мюнхен, 1988. — Ч. 13: Праці мовознавчої комісії. — С. 29—92 (с. 61).

⁹ Даниленко А. Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша [10]; Даниленко А. “Пиши як мовиш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису [8]; про переклади Святого Письма в контексті появи Валувєвського указу 1863 р. див.: Danylenko A. The Ukrainian Bible and the Valuev circular of 18 July 1863 [50].

5. *Гординський Я.* Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. СXLVIII. — С. 55—164 (с. 57, 61, 63, 64).
6. *Горленко В.* Малорусские издания 1882 года // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — С. 353—370.
7. *Грінченко Б.* Словарь української мови. — Берлін, 1924. — Т. 2. — С. 462.
8. *Даниленко А.* “Пиши як мовиш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису // Мовознавство. — 2012. — № 4. — С. 37—54.
9. *Даниленко А.* “Хай дуфає Сруль на пана”: до історії стосунків І. Франка з П. Кулішем // Філологічні студії / За ред. Л. А. Лисиченко та ін. — Харків, 2009. — С. 354—363.
10. *Даниленко А.* Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / За ред. В. В. Німчука та ін. — К., 2011. — С. 86—101 (с. 97—99).
11. *Даниленко А.* Формування нової української літературної мови: з історії неоголошеного змагання правобережної і лівобережної України XVIII ст. // Записки НТШ. — Львів, 2009. — Т. CCLVII. — С. 505—535 (с. 533—535).
12. *Даниленко А.* Ще раз про високий стиль у Потебневім перекладі “Одіссеї” // Wiener slavistisches Jahrbuch. — 1999. — Bd. 45. — С. 231—250.
13. *Зеров М.* До джерел. Історично-літературні та критичні статті. — Стейт Каледж. Па., 1967. — С. 38.
14. *Костомаров Н.* Задачи украинофильства. — Вѣстникъ Европы. — 1882. — Т. 93. — С. 886—900.
15. *Костомаров Н.* Кулишь и его послѣдняя литературная дѣятельность // Киевская старина. — 1883. — Т. 5. — С. 221—234.
16. *Кочур Г.* Шекспир на Украине // Мастерство перевода 1966. — Москва, 1968. — С. 26—59 (с. 30).
17. *Куліш Пантелеймон.* Повне зібрання творів. — К., 2005. — Т. 1: Листи 1841—1850. — С. 16.
18. *Лазурський В.* Шекспір українською мовою // Записки Одеського наукового при У.А.Н. Товариства. Секція історично-філологічна. — Одеса, 1929. — № 3. — С. 22—38 (с. 28).
19. *Лучук О.* Шекспір у листах Пантелеймона Куліша // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ). — Львів, 1995. — Т. ССXXXIX. — С. 371—376 (с. 372).
20. *Матвіяс І. Г.* Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові // Мовознавство. — 2006. — № 5. — С. 52—65 (с. 57).
21. *Мацюк Г. П.* Куліш і розвиток літературної мови в Галичині // Третій Міжнародний конгрес україністів. 26—29 серпня 1996 р. Мовознавство. — Харків, 1996. — С. 120—14 (с. 122).
22. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. — 2006. — № 5/6. — С. 176—194 (с. 179).
23. *Муромцева О. Г., Муромцев І. В. П.* Куліш як оновлювач і творець української літературної мови // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 175-м роковинам від дня народження письменника. — Харків, 1995. — С. 11—17 (с. 16).
24. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. — К., 2007. — Т. 1. — С. 412—413.
25. *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871—1877. — Львів, 1910. — С. 263.
26. [Партицький О.] Львівські видання Пант. А. Куліша [Рец. на:] Шекспірові твори з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том первий: Отелло, Троїл та Крессида, Комедія помилок // Зоря. — 1882. — 1 листопада. — Число 21. — С. 327—330 (с. 328, 329).
27. *Петров Н. И.* Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія. — Киев, 1884. — С. 448—455.
28. *Пулюй І.* Нові і перемінні зв'язки. — Відень, 1905. — С. 77.
29. Словник польсько-церковнослов'янсько-український Теодора Витвицького / За ред. Й. Дзензелівського та Я. Рігера. — Варшава, 1997.
30. *Старицький М.* [Передмова] // Гамлетъ Принць данський. Пер. на українську мову М.П. Старицький. — Київ, 1882. — С. I—V.

31. *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 // Україна. — 1927. — № 1–2. — С. 76–93.
32. Твори Пантелеймона Куліша. — Львів, 1908. — Т. 1. — С. 254–255.
33. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVII ст. / За ред. В. В. Німчука та Г. С. Лисої. — К., Нью-Йорк, 2002. — Т. 2. — С. 462.
34. *Ткач Л.* Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. — Чернівці, 2007. — С. 353–370.
35. *Франко І.* Говоримо на вовка, скажімо за вовка // Зоря. — 1891. — Число 18. — С. 356–358.
36. *Франко І.* Из переписки П. Куліша з галичанами. 1870–71р. // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. XXVI. — С. 6–16.
37. *Франко І.* Передмова // Гордон Байрон. Чайльд-Гарольдова мандрівка. Переклад Панько Куліш / За ред. І. Франка. — Львів, 1905. — С. III–VII (с. V).
38. *Франко І.* Передмова // Писання Юрія Осипа Федьковича / За ред. І. Франка. — Львів, 1902. — Т. 2 (2): Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича. — С. XXI–XXII, прим. 1. — С. V–XIII (с. VIII–X).
39. *Франко І.* Передмова // Уїлліам Шекспір. Гамлет. Принц Данський. Переклад П.А. Куліша / За ред. І. Франка. Львів, 1899. — С. III–XXI (с. XXI).
40. Частная переписка Г.П. Галагана. 3. Письма П.А. Кулиша // Киевская старина. — К., 1899. — Т. 66: Сентябрь. — С. 349.
41. *Шаповалова М. С.* Шекспір в українській літературі. — Львів, 1976. — С. 65.
42. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Львів, Нью-Йорк, 1996. — С. 32–33.
43. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. — Харків, 2002. — С. 774–775.
44. Шекспиръ Гервинуса. Перевѣль съ нѣмецкаго Константинъ Тимофеевъ. — Москва, 1877. — Т. 1. — С. 14.
45. *Шенрок В.* П.А. Кулиш (Биографический очерк). — К., 1901. — С. 53.
46. *Danylenko A.* From *G to H* and again to *G* in Ukrainian: between the West European and Byzantine tradition? // *Die Welt der Slaven*. — 2005 — Vol. 50 (1). — P. 33–56.
47. *Danylenko A.* *Slavica et Islamica: Ukrainian in Context*. — München, 2006. — P. 188–192.
48. *Danylenko A.* The new Ukrainian standard language of 1798: Tradition vs. innovation // Bethin Ch. Y. (ed.). *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists, Ohrid, September 2008*. — Bloomington, IN, 2008. — P. 59–74.
49. *Danylenko A.* Forward into the past, or how to particularize new standard Ukrainian // *Slavic and East European Journal*. 2009. — Vol. 53 (3). — P. 471–476.
50. *Danylenko A.* The Ukrainian Bible and the Valuev circular of 18 July 1863 // *Acta Slavica Iaponica*. — 2010. — Vol.28 (1). — P. 1–21.
51. *Gervinus G.G.* Shakespeare. — Leipzig, 1849. — Bd. 1. — S. I–XIV.
52. *Shevelov G.Y.* The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century. 1900–1941. — Cambridge, Mass., 1989 — P. 19–20.
53. *Symaniec Virginie.* La construction idéologique slave oriental. Langues, races et nations dans la Russie du XIXe siècle. — Paris, 2012. — P. 519–561.
54. *Żelechowski E.* Ruthenisch-deutsches Wörterbuch. — Lemberg, 1886. — Bd. 1-2.

Andrii Danylenko

Pace University, New York

HAMLET, HEMLET OR HAMLJET: PANTELEJMON KULIŠ'S SHAKESPEARE IN THE CRITIQUE OF GALICIAN NORMALIZERS

The article is devoted to the place of Shakespeare and his plays in Pantelejmon Kulish's system of historiosophic and linguistic views, as well as their reception by such Galician normalizers of standard Ukrainian as Omeljan Partyč'kyj, Ivan Franko, and Jaroslav Hordyns'kyj. Kulish's first translations of Shakespeare, published in L'viv in 1882, are discussed in connection with the translator's intention of creating a new, 'all-Ukrainian' secular variant of the high style appropriate of new standard Ukrainian in the making.

The author concludes that the negative reception of Kuliš's language program was triggered not only by personal and socio-political factors but also by the regional *Sprachgefühl* as reflected in the language practice of local Russophiles and populists who did not share Kuliš's linguistic views and language practice, in particular the use of phonetic script (*kulishivka*). A special emphasis is placed on Ivan Franko's theory of 'multiple homesteads' (varieties) of new standard Ukrainian which was fraught with danger in the ethno-linguistic and political sense. The author argues that Kuliš, in his first translations of Shakespeare, proved to be a versatile normalizer who was aptly experimenting with various stylistic devices. In order to create a new high style proper of 'the Ukrainian Shakespeare, he searched, sometimes too sweepingly, for a system of stylistically variegated elements. They were both native or loan devices borrowed from Church Slavonic and more standardized languages like Russian and Polish. As in his historiographic views, rooted in the model, prospects, and demands of structured society, Kuliš managed to offer in this case the first secular variant of the high style to be placed on par with its ecclesiastical variant which he elaborated on in his biblical translations.

Key words: Shakespeare, Galician normalizers, *kulishivka*, high style, a regional variety of standard Ukrainian, the all-Ukrainian standard of literary Ukrainian

Мовна мозаїка

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ – ПОЛІЦІЙНИЙ – ПОЛІЦЯНТ

Зовсім недавно до українського вжитку ввійшло слово *поліція* на означення нового державного органу, створеного для охорони громадського порядку. Відразу почали вживати і похідний від нього прикметник *поліцейський* та відприкметниковий іменник *поліцейський* зі значенням особи, яка працює (служить) в поліції: *В Україні з'явиться єдиний поліцейський спецпідрозділ — "Корпус оперативно-раптової дії"* (Інсайдер, 13.03.2015); *Наступного тижня поліцейський патруль повністю замінить міліцію в аеропорту "Бориспіль" і на трасі Київ — Бориспіль* (Україна молода, 5.10.2015); *Звертаючись до людини, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та показати на її вимогу службове посвідчення, не випускаючи його з рук* (Права, обов'язки і повноваження національної поліції); *Тепер поліцейський у Львові чи в будь-якому іншому українському місті повинен патрулювати визначену територію... та забезпечувати охорону громадського порядку* (Львівський портал, 21.04.2015). Проте прикметник *поліцейський* утворений не за українським, а російським зразком, бо в ньому перед суфіксом **-ськ-** використано структурну прокладку **-ей-**, пор. російські *милицейский, полицейский, армейский* та ін. В українській літературній мові від іменників на **-ія** прикметники утворюють переважно за допомогою суфіксів **-н-** (пор.: *Біблія — біблійний, коаліція — коаліційний*) або **-ськ-** (*армія — армійський*). Від слова *поліція* органічним для української мови є прикметник *поліційний*, який подають перекладні російсько-українські словники (переважно на другому місці, після прикметника *поліцейський*) і який був уживаний, пор.: *Там його [Кониського] держали під поліційним доглядом...* (І. Франко); *То не поліційний свисток, то свисток спортивний* (Пігмаліон, перекл. О. Мокровольського); *...всі матеріали про УВО-ОУН з поліційних архівів колишньої польської та гітлерівсько-німецької держав... опинилися в руках большевиків* (П. Мірчук. Нарис історії ОУН). Так само потрібно замінити і поширену сьогодні неукраїнську назву *поліцейський*, якою іменують особу, що працює в поліції. Зважаючи на вже помітне в мовній практиці намагання утворювати від іменників на **-ія** назви осіб за допомогою суфікса **-янт** (пор.: *коаліція — коаліціант, міліція — міліціант* та ін.), рекомендуємо для вжитку назву *поліціант*, якою послуговуються автори деяких видань, пор.: *Патрульні поліціанти допомогли оформити всі знайдені речі* (Львівська газета, 6.10.2015); *Бажання стати новими поліціантами.. висловило понад 30 000 українців, які подали заявки на конкурс* (ВВС Україна, 25.02.2015).

Отже, українською мовою органічніше вживати *поліційний* замість *поліцейський* та *поліціант* замість *поліцейський*.

Катерина Городенська